

ΚΕΤΕΒΕ

ISBN: 978-625-8770-50-6

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 1728

Historiyografi

Yayın Yönetmeni

Furkan Çalışkan

Dizi Editörü

Hande Yıldırım

Yayıma Hazırlayan

Rıdvan Saygılar

Düzeltili

Betül Durdu

Kapak

Harun Tan

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Eylül 2026
İstanbul

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 49619

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212 612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Sertifika No: 47939

My Matbaacılık San. ve

Tic. Ltd. Şti. Maltepe Mah.

Yılanlı Ayazma Sk. No: 8/F

Zeytinburnu / İstanbul

Tel: 0212 674 85 28

Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.

© 2021 by The University of Chicago. All rights reserved.

© Özgün adı *The Climate of History in a Planetary Age* olan eserin Türkçe hakkı The University of Chicago Press ile anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ye aittir. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

DIPESH CHAKRABARTY

GEZEĞEN ÇAĞINDA TARİHİN İKLİMİ

Türkçesi: Ömer Saruhanlıoğlu

KETEBE

Dipesh Chakrabarty

Dipesh Chakrabarty (d. 1948, Kalküta), modern Güney Asya tarihi, postkolonyal tarih yazımı, Maduniyet Çalışmaları ve iklim tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Hint tarihçi ve akademisyen. Kalküta Üniversitesi'ne bağlı Presidency College'da fizik eğitimi aldı; Indian Institute of Management Calcutta'da yönetim alanında lisansüstü programını tamamladı ve Australian National University'de tarih doktorasını aldı. 1982'de University of Melbourne'de ders vermeye başlayan Chakrabarty, 1995'te University of Chicago'ya geçti. Hâlen burada, Tarih, Güney Asya Dilleri ve Medeniyetleri bölümlerinde seçkin hizmet profesörü unvanıyla görev yapmaktadır.

Maduniyet Çalışmaları'nın kurucu üyelerinden ve *Postcolonial Studies* dergisinin kurucu editörlerinden olan Chakrabarty, çalışmalarında modernlik, tarihselcilik ve Avrupa-merkezcilik kavramlarını eleştirel biçimde yeniden değerlendirmiştir. En etkili eserlerinden *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*'ta (2000), Avrupa düşüncesinin evrensellik iddialarını reddetmekten ziyade onları tarihsel ve coğrafi bağlamları içinde, "taşralaştırmayı" önererek postkolonyal tarih yazımının temel eserlerinden birini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Güney Asya tarihini Avrupa tarihinin kavramsal ölçütlerine indirgmeden düşünmenin imkânlarını araştırır.

2009'da yayımlanan "The Climate of History: Four Theses" makalesiyle araştırmalarını iklim değişikliği, insanlık tarihi ve jeolojik zaman arasındaki ilişkiye yönelten Chakrabarty, bu tartışmayı *The Climate of History in a Planetary Age* (2021) ve *One Planet, Many Worlds: The Climate Parallax* (2023) adlı kitaplarında geliştirmiş; "küresel" ile "gezegenel" arasındaki ayrımı tarih ve siyaset düşüncesinin merkezine taşımıştır.

Diğer başlıca eserleri arasında *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890-1940* (1989), *Habitations of Modernity* (2002) ve *The Calling of History* (2015) bulunur. American Academy of Arts and Sciences ve British Academy International üyesi olan Chakrabarty, Toynbee Prize ve European Essay Prize dâhil çeşitli uluslararası ödüllere layık görülmüştür. 2026'da Berlin'deki Centre for Social Critique'in Benjamin Chair görevini üstlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Gezegensel Bir Anlayışın Ortaya Çıkışı.....	11
Sermaye, Teknoloji ve Gezegensel Ölçek.....	16
Siyasetin Sınırlarındaki Siyasallık.....	23
Kitabın Akışı ve Yapısı.....	35

BİRİNCİ KISIM

DÜNYA VE GEZEĞEN

1. BÖLÜM

DÖRT TEZ.....	49
---------------	----

BİRİNCİ TEZ

İklim Değişikliğinin Antroposenik Bakış Açısıyla İzahının Doğanın Tarihiyle İnsanlığın Tarihi Arasında Oluşturulmuş Beşerî Tasnifin Çöküşünü Göstermesi.....	55
--	----

İKİNCİ TEZ

Antroposen, Yani İnsanların Jeolojik Bir Güç Olarak Konumlandığı Yeni Jeolojik Çağ Fikrinin Hümanist Modernite/Küreselleşme Tarihlerini Ciddi Şekilde Sarsması.....	64
--	----

ÜÇÜNCÜ TEZ

Antroposenle İlgili Jeolojik Hipotezin Küresel Sermaye Tarihiyle İnsanın Tarihini Birlikte Değerlendirmemizi Zorunlu Kılması.....	71
---	----

DÖRDÜNCÜ TEZ

Türlerin Tarihiyle Kapitalizm Tarihinin Kesişmesi Tarihsel Anlayışın Sınırlarını Araştırma Sürecidir	82
Ek	88
Tür ve Negatif Tümel Tarih Üzerine Bir Not	88

2. BÖLÜM

EKLEMLENMİŞ TARİHLER	93
İhtimaller ve Kesin Belirsizlik	97
Bireyler Olarak Bölünmüş Hayatlarımız ve Baskın Tür Olarak Kolektif Hayatımız	105
İnsan Özel Bir Varlık Mıdır? Antroposen Çağı'nda Ahlakî Çatlak	115
İklim ve Sermaye, Küresel Ölçek ve Gezegenel Ölçek	122

3. BÖLÜM

GEZEĞEN BEŞERİ BİR KATEGORİ	127
Küresel ve Gezegenel: Küreselleşen Küre	134
Küresel ve Gezegenel Olan: Küresel Isınmanın Küreselleşmesi	140
Küresel ve Gezegenel Ayrımı	150
Sürdürülebilirlik ve Yaşanabilirlik: Küresel ve Gezegenel Arasındaki Fark	152
Gezegenel Olanla Yüzleşme	159
Gezegen ve Siyaset	163

İKİNCİ KISIM
MODERN OLMANIN ZORLUKLARI

4. BÖLÜM

MODERN OLMANIN ZORLUKLARI.....	175
Posthümanizm ve Postkolonyalizm.....	182
Doğa/Kültür Ayrımının Etiği ve Modernleştirilmesi.....	194
Modern Olmanın Zorluğu.....	204

5. BÖLÜM

GEZEGENSEL UMUTLAR HİNDİSTAN'DA BİR İNTİHAR HİKÂYESİ.....	207
Dalit Bedenin Görünmezliği.....	214
Fiziksel ve Soyut Düzeyde Dalit Beden.....	220
Bir Antroposen Okuması.....	223

6. BÖLÜM

SÜRÜP GİDEN BİR MASALIN YIKINTILARI ARASINDA.....	235
İklim Değişikliği Üzerine İki Anlatı.....	239
Modernite ve Kant'ın Ahlak Jeolojisi.....	249
İnsanın İç İç Geçmiş Ahlaki ve Hayvani Hayatı.....	257
Latour, İleriye Bakış.....	262

ÜÇÜNCÜ KISIM
GEZEGENLE YÜZLEŞME

7. BÖLÜM

ANTROPOSEN ZAMANI.....	271
Birden Çok Antroposen mi Var?.....	271
Jeolojik Zamanın Antroposen Tartışmaları Dışında Kalmasının Sebepleri.....	273

Gücü İktidara Çevirmek:	
Yeryüzü Tarihinden Dünyanın Tarihine	277
Dünya Tarihinin Zamanı	288
Jeolojik Zaman Üzerine	291
İnsan-Merkezli ve Gezegen-Merkezli Düşünme Biçimleri	299
Jeolojik Zaman, Günlük Zaman ve Politika Meselesi	311

8. BÖLÜM

ANTROPOLOJİK BİR SARAHATE DOĞRU	319
Karşılıklı Bağlılığın Temelleri	323
İnsanın Özel Oluşu ya da Bir İstisna Olarak İnsan	325
Eşyanın Merkezindeki İnsan	327
Bütünü Temâşâ Eden İnsan	328
Maddi Olarak Boş Karşılıklık Dünyası	329
Gezegeni Dünya İçinden Görmek	333
Yeryüzü Sistemi Olarak Gezegen	336
Modernite ve Hürmetin Yitirilmesi	340
Antropolojik Bir Sarahate Doğru	342
Hayret ve Saygı	345

SON NOT

GEZEĞENİ ORTAYA SEREN YERKÜRE	357
Bruno Latour'la Bir Konuşma	357
TEŞEKKÜR	377
DİZİN	387

Rochona ve Arko'ya...
2019-2020 yıllarında Avustralya'da meydana
gelen orman yangınlarında ve 2020'de Bengal
Körfezi'ndeki Amphan tropikal fırtınasında ölen
insanların ve diğer canlıların anısına...

GİRİŞ

Gezegensel Bir Anlayışın Ortaya Çıkışı

Bu sıkıntılar beni ne eğlendiriyor ne de gözyaşlarına boğuyor, aksine beni felsefe yapmaya ve insan doğasını daha yakından incelemeye sevk ediyor. Çünkü doğayla eğlenmenin, hele onun için üzülmünün doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmüyorum; bütün diğer şeyler gibi insan da doğanın yalnızca bir parçası ve ben, tüm bu parçaların doğanın bütünüyle nasıl uyum sağladığını ve diğer parçalarla nasıl ilişki kurduğunu bilemiyorum...

Baruch Spinoza, Henry Oldenburg'a hitaben (1675)¹

Eğer -kendi ifadesiyle bir Spinoza hayranı olan- Hegel hayatta olup da bizim şimdiki zaman anlayışımızın derinliklerine dalacak olsaydı, günlük haberlerle beslenenlerin günlük tarih bilincine sessizce fakat engellenemez bir biçimde sızan bir şeyi fark ederdi: gezegenimiz ve onun jeo-biyolojik tarihiye ilgili bir farkındalık. Bu her yerde ve her zaman aynı biçimde gerçekleşmiyor zira küresel dünyada eşitlikten söz etmek mümkün değil. Yaşadığımız pandemi, dört bir yanda ortaya çıkan baskıcı ve ırkçı rejimler, yabancı düşmanlığı, yenilenebilir

1 Steven Nadler, *Spinoza: A Life* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 220.

enerji kaynakları, fosil yakıtlar ve iklim değışikliğı tartışmaları, aşırı iklim olayları, su sıkıntısı, biyo-çeşitliliğın azalması, Antroposen Çağ gibi konular, belirsiz biçimde de olsa gezegenimizle ilgili bazı şeylerin kötüye gittiğini ve bu gidişatın da insan davranışlarıyla ilgili olduğunu gösteriyor. Jeolojik hadiseler ve yaşamın tarihini oluşturan olaylar, bugüne kadar uzmanların tekelindeydi. Fakat gezegenimiz şimdi kapitalizm, adaletsizlik ve eşitsizlik gibi konularla ilgili aşına olduğumuz kaygıların yanı sıra çok daha derin bir insanî endişeyle karşı karşıya. COVID-19 pandemisi, küreselleşmenin, gezegenimizdeki yaşamın tarihiyle ilgili kalıcı değışiklikleri nasıl tetikleyebildiğinin en son ve trajik örneğı oldu.² Bu kitap, insanın odak noktası bir nesne kategorisi olarak gezegeni ve bunun küreselleşmeye dair aşına olduğumuz hikâyeleri nasıl etkilediğini ele alıyor. Bu kavramsal değışim benim yaşadığım dönemde gerçekleşti ve bu yüzden birkaç otobiyografik tespitle başlamamın mazur görüleceğini umuyorum.

Ben 1960'ların eşitlikten uzak havasında, çalkantılı ve sol eğilimli bir şehir olan Kalküta'da -akranlarımlın çoğu gibi- eşitlikçi ve adil bir sosyal düzen ideali ve özlemiyle büyüdüm. Gençlik yıllarımlın heyecanı, daha sonra "emek tarihi" üzerine yaptığım ilk akademik çalışmalarım ve sosyal bakımdan bastırılmış alt sınıfların kendi tarihlerini nasıl yazdıklarını anlamayı hedefleyen "Indian Subaltern Studies"³ projesine katılarak devam etti. Düşüncelerimiz de temel olarak, 1990'ların başında dünya çapında yükseliş gösteren ve Avustralyalı akademisyen Kenneth Ruthven'in "yeni beşerî bilimler" kavramı altında bir araya getirdiğı postkolonyalizm,

2 Bkz. Benim şu makalem: "An Era of Pandemics? What Is Global and What Is Planetary About COVID-19", *In the Moment (blog)*, *Critical Inquiry*, October 16, 2020. <https://critinq.wordpress.com/2020/10/16/an-era-of-pandemics-what-is-global-and-what-is-planetary-about-covid-19/>.

3 Özellikle Hindistan'da ortaya çıkan, ezilen topluluklara ve alt-kültüre yönelik akademik çalışmalar. Türkçe literatürde "Maduniyet Çalışmaları" adlandırılmasıyla kabul görmüştür. (Çevirenin Notu)

cinsiyet, kültür, azınlıklar, yerlilik gibi çalışmalardan büyük ölçüde etkilenmiştir.⁴

Benim gibi orta sınıf Hintlilerin sıradan hayatlarını şiddetle etkileyen küreselleşmenin karmaşık dinamikleriyle kuşatılı derin tarihsel değişim yıllarında, The University of Melbourne’de tarihçi ve sosyal teorisyen olarak çalışıyordum. 1995 yılında The University of Chicago’ya geçtikten sonra bile gençliğimin revaçtaki önemli mücadele konuları olan insan hakları, modernite, özgürlük ve bir Hintli olarak bilip yaşadığımdan daha makul ve demokratik bir dünyaya geçiş meseleleri beni meşgul ediyordu. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (2000)⁵ adlı kitabım bu yılların bir ürünüydü. Kitapta postkolonyal bir çerçeveden, sömürge karşıtı modern elitlerin, eski sömürgelerde ister istemez tevarüs eden emperyal Avrupa’nın entelektüel mirasını bazen son sınırlarına kadar kullanarak yaptıklarını ve yapabileceklerini anlamaya yönelik yöntemler geliştirmeye çalıştım. Bu şekilde, Avrupalı imparatorlukların, sömürge karşıtı modernizm sözcülerinin ve küresel sermayenin birlikte oluşturduğu dünya tarihine yönelik bir tartışmayı başlatmış oldum ki bu, geçen yüzyılın sonlarında ve içinde bulunduğumuz yüzyılda tarih ve diğer yorumlayıcı disiplinlere yön veren bir konu olmuştur.⁶

Bu yüzyılın başlarında bakış açımı değiştirmeme yol açan önemli bir şey oldu. 2003 yılında, Avustralya Başkent Bölgesi’nde çıkan korkunç bir orman yangını, çok sayıda insan

4 *Beyond the Disciplines: The New Humanities*, ed. Kenneth Ruthven (Canberra: The Australian Academy of the Humanities, 1992).

5 Dipesh Chakrabarty, *Avrupa’yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık*, çev. İlker Cörüt (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021). (Editörün Notu)

6 Konuyla ilgili yakın zamandaki iki önemli tartışma için bkz. Sebastian Conrad, *What Is Global History?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016) ve Sumathi Ramaswamy, *Terrestrial Lessons: The Conquest of the World as Globe* (Chicago: The University of Chicago Press, 2017).

ve diğer canlıların ölmesine sebep oldu; yüzlerce evi yuttu ve ülkenin meşhur “orman başkenti” olan Canberra civarındaki bütün ormanları ve parkları yok etti. Buralar doktora çalışmalarımla yaptığım ve çok sevdiğim yerlerdi. Bu trajik olayın doğurduğu kayıp hissi, beni bu yangınların tarihini merakla sevk etti; bu sıralarda içinde yaşamakta olduğum insan merkezli düşünce dünyasında, insan kaynaklı iklim değişikliğine dair haberler yayılmaya başladı. Bilim insanları milyarlarca insanın, ellerindeki teknolojiyle gezegenin iklim sistemini *baştan sona* ve ürkütücü biçimde değiştirebilecek coğrafi-fiziksel bir güce dönüşmüş olduğunu söylüyordu. Benzer şekilde, yeni yeni gelişmeye başlayan Antroposen hipotezine dair bilimsel literatürden öğrendiğime göre gezegen üzerinde insanoğlunun yol açtığı değişikliklerle (yaklaşık 11.700 yıllık bir tarihe sahip olan) Holosen Çağı bitmiş ve artık bu ismin Antroposen olarak değişiminin zamanı gelmişti.⁷

Dünya nüfusu daha benim yaşadığım süre boyunca ikiye katlanmıştı. Bir yanda beşerî bilimlerin bahsettiği çevreyi ve diğer canlıları da gözetererek insanlar arasında eşitlik ve adalet için mücadele eden insan vardı; ve bu insan tipi hâlâ mevcuttur. Diğer yanda ise -kapitalizm ve küreselleşmenin anlattığı gibi- sadece insan merkezli bakış açısıyla açıklanamayacak bir tarihsel figür olarak jeolojik bir aktör olan başka insan. Buradaki *aktör* ifadesi, benim 1960’ların tarihçi kahramanlarımla -mesela

7 Jan Zalasiewicz vd., “A General Introduction to the Anthropocene,” *The Anthropocene as a Geological Time Unit: A Guide to the Scientific Evidence and Current Debate* içinde, ed. Jan Zalasiewicz, Colin Neil Waters, Mark Williams ve Colin Summerhayes (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), s. 2-11. Antroposen meselesinin beşerî ve sosyal bilimler açısından ele alındığı diğer çok önemli dört çalışma: Simon Lewis ve Mark Maslin, *The Human Planet: How We Created the Anthropocene* (London: Penguin Random House, 2018); Jeremy Davies, *The Birth of the Anthropocene* (Berkeley: University of California Press, 2018); Eva Horn ve Hannes Bergthaller, *The Anthropocene: Key Issues for the Humanities* (London: Routledge, 2020) ve Carolyn Merchant, *The Anthropocene and the Humanities: From Climate Change to a New Age of Sustainability* (New Haven, CT: Yale University Press, 2020).

E. P. Thompson ya da hocamız Ranajit Guha'nın- ortaya koyup yaygınlaştırmış olduğu *aktör* kavramından son derece farkıdır. Bu aktör Thompson ve Guha'nın sosyal tarih anlatısındaki gibi bağımsız ve bilinçli değil, kolektif insan eylemlerinin bir çıktısı olarak gayrişahsî ve bilinçsiz bir jeo-fiziksel güçtür.

İnsanın sebep olduğu küresel iklim değişikliği düşüncesi günümüzde akademik çalışmalara fazlaca konu olmasa da Antroposen kavramı hem bilim insanları hem de beşerî bilimciler tarafından çokça tartışılmaktadır.⁸ Bu tartışmalar terimin yaygınlaşmasına ve -bu tür tartışmalarda genellikle olduğu gibi- birden fazla anlam kazanmasına da yol açmıştır. Jeologlar “Antroposen” kavramı üzerine bir gün kesin bir mutabakat sağlayacak olsalar da olmasalar da son birkaç yıldır Londra'daki Antroposen Çalışma Grubu'nun derleyip analiz ettiği bulgular, bir şeyi açık olarak göstermektedir: Artık sadece küresel bir çağda değil, küresel ve “gezegensel” denilebilecek çağların kesişim noktasında yaşıyoruz.⁹ İnsanoğlunun son birkaç yüzyılını ve geleceğini düşününce hem yerküre olarak adlandırı geldiğimiz hem de gezegen denilen yeni bir tarihsel felsefî varlığa yönelmemiz gerektiği ortaya çıkıyor. Gezegen, modern tarih için şimdiye kadar kullandığımız kategori olan yerküre ya da yeryüzüyle aynı şey değildir. Küresel kapitalizmin ve küresel iklim krizinin gezegenimizde -ya da benim burada kullandığım şekliyle Yeryüzü Sistemi'nde- yoğunlaşarak kendini gösteren sonuçları, beraberindeki bütün tartışmalarla birlikte beşerî bilimler alanındaki araştırmacılarının entelektüel ufuklarını bile aşmış durumdadır.

Ben dünyanın insan merkezli bir yapı olduğunu, gezegen ya da Yeryüzü Sistemi'nin ise insanı bu merkezden çekip aldığını ileri sürüyorum. Nüfusun ikiye katlanmasıyla birlikte

8 Bu tartışmaların bir kısmı benim “The Human Significance of the Anthropocene,” çalışmamda ele alınmıştır. *Modernity Reset!*, ed. Bruno Latour (Cambridge, MA: MIT Press, 2016).

9 Terimin tanımı ve kullanımıyla ilgili argümanlar için bkz. Zalasiewicz vd., *The Anthropocene*, s. 31-40.

şimdi, artık biz ve bizim dışımızdaki yaşam formlarının, yani bizim ve bizim dışımızdakilerin hayatlarının tarihsel sürece nasıl dahil olabileceklerini düşünmemiz gerekiyor. Dünyayı ve gezegeni hem birer tasarım nesnesi hem de teorik kategoriler şeklinde modern insanın ve hümanist tarihçinin anlayışı olarak, sınırlı zaman ölçeğiyle insan ölçeğini aşan derin tarih ölçeği çerçevesinde birleştiren unsur işte bu tarihsel süreçtir.

Sermaye, Teknoloji ve Gezegenel Ölçek

Dünya ve gezegen -küreselleşme ve küresel ısınma kavramlarını ifade eden iki farklı kategori olarak- birbirine bağlıdır. Onları birbirine bağlayan şey, her ikisi de -terimin esnek anlamıyla kullanacak olursak- küresel niteliklere sahip olan modern kapitalizm olgusu ve teknolojidir. Nihayetinde sera gazı emisyonu, endüstrileşme ve endüstri sonrası dönemdeki modernleşme ve refahın artışıyla birlikte neredeyse sadece bu sebeple artmıştır. Birbirlerini ne kadar eleştirmiş olurlarsa olsunlar hiçbir ulus bugüne kadar bu gelişme modelini reddetmiş değildir. Endüstrileşmenin yayılmasıyla birlikte tarihçi John McNeill'in belirttiği gibi yirminci yüzyıl, insanlık tarihi için "olağanüstü bir değişim dönemi" olmuştur. "Dünya nüfusu 1,5 milyardan 6 milyara yükselmiş, dünya ekonomisi on beş kat büyümüş, enerji kullanımı on üç ya da on dört kat, temiz su kullanımı dokuz kat, sulama yapılan alanlar da beş kat artmıştır."¹⁰ Bu küresel, endüstriyel gelişme ve başarıyla birlikte iklim adaleti savunucularının küresel ısınmayı sınıf, cinsiyet ve ırkların sebep olduğu dengesiz kapitalist gelişmenin sonucu olarak kabul etmeleri son derece anlaşılır bir tavidir ve hatta gezegendeki iklim değişikliği konusunda az gelişmiş

10 Andrew S. Goudie ve Heather A. Viles, *Geomorphology in the Anthropocene*'den iktibas (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), s. 28. Daha fazla değerlendirme için bkz. R. McNeill ve Peter Engelke, *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014).